

Müellifleri, I, 26; M. Gaborieau, "A Nineteenth-Century Indian 'Wahhabi' Tract Against the Cult of Muslim Saints: Al-Balâgh al-Mubîn", *Muslim Shrines in India: Their Character, History and Significance* (ed. Christian W. Troll), Delhi 1992, s. 198-239; *Türkisches Biographisches Archiv: Turkish Biographical Archive* (ed. J. Sauer), München 1999, XIII, 52-59; Ali Çelik, *Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Bid'at Risâlesi*, Eskişehir 2000; Yahya Michot, "Kâtip Çelebi Dönemi: Ahmed el-Rûmî el-Akhisârî'nin Mecâlisü'l-Ebrar'ında Osmanlı Toplumuna Üzerine Bazı Düşünceler", *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi* (ed. Said Öztürk), İstanbul 2007, s. 65-76; a.m.f., *L'opium et le café*, Paris-Beirut 2008, s. 51-61; Mustafa Şeikh, *Qadizâdeli Revüvüvülm Reconsidered in Light of Ahmad al-Rûmî al-Akhisârî's Macâlis al-abrâr* (doktora tezi, 2011), St. Cross College; Mustafa Boz, *Innovation (bid'a) and Puritanism in Ottoman Turkey (16th-17th c.): Translation and Analysis of the 18th Chapter of the Macâlis al-abrâr of Ahmad Rûmî al-Akhisârî* (yüksek lisans tezi, 2011), Hartford Seminary; Tahsin Yazıcı, "Ahmed-i Rûmî", *DİA*, II, 131-132.

YAHYA MICHOT

ÂKIŞ, Hasan b. Ahmed

(الحسن بن أحمد عاكش)

Ebû Muhammed el-Hasen
b. Ahmed b. Abdillâh b. Abdilazîz
b. Hasen ed-Damedî et-Tihâmî
(ö. 1290/1874)

Yemenli âlim.

1219'da (1804), Damed'de müderris ve kadı olan babasının 1218'de (1803) yerleştiği Mihlâfüssüleymânî'nin merkezi Ebûârîş'te doğdu. Aslen Câzân'ın 55 km. kuzeydoğusunda bulunan Damed nahiyesindeki bir ulemâ ailesine mensuptur. Üç yaşında iken babasının ölümü üzerine amcası Hasan b. Abdullah ve Şerif Hüseyin b. Beşîr b. Mübârek tarafından yetiştirildi. Meşhur olduğu Âkiş lakabının nereden geldiği bilinmemektedir. Eğitimine Ebûârîş Camii'ndeki ders halkalarında başladı. Ahmed b. Abdullah en-Nu'mân ile babasının yakın dostu Hasan b. Hâlid el-Hâzimî başta olmak üzere çeşitli hocalardan Kur'an ve temel dinî bilgiler yanında tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz, nahiv, meânî ve mantık dersleri aldı. On yedi yaşından itibaren ilmi seyahatlere çıktı. Beytülfakih, Mekke, San'a, Zebîd ve Sabyâ gibi merkezleri ziyaret ederek önemli âlimlerden ders okudu. İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden Hicaz'a gelen âlimlerle fikir alışverişinde bulundu. Kendisi, bu seyahatleri esnasında ders okuyup icâzet aldığı hocalarını kaydetmekle birlikte bunlardan ne zaman ve nerede faydalandığı hakkında bilgi vermez. Bunun tek istisnası, 1243'te (1828) hac için gittiği Mekke'de hadis dersleri

aldığı Muhammed Osman el-Mîrganî'den aldığı icâzettir. Bilimsel anlayışının gelişip düşüncelerinin oluşmasında San'a'da derslerine devam ettiği Şevkânî'nin önemli katkısı vardı. 1245'te (1829) Sabyâ'da tanıştığı, İdrîsiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdrîs el-Fâsî'ye intisap etti. Ardından iki yıl kadar sohbetlerine devam etti. 1254'te (1838) Mihlâfüssüleymânî'nin hâkimi olan Şerif Hüseyin b. Ali Haydar, Âkiş'i Ebûârîş'te kadılık görevine getirdi. Bölge 1267'de (1851) yeniden Osmanlı idaresi altına girince de Âkiş ders okutmayı ve fetva vermeyi sürdürdü. 1857-1872 yılları arasında Asîr ve çevresinde hüküm süren, Yemen'in bağımsızlığı için mücadele ederken öldürülen (1288/1872) Asîr hâkimi Muhammed b. Âiz ile yakın ilişki içinde bulundu. "Emîrû'l-mü'minîn" olarak nitelendirdiği Muhammed b. Âiz'i öven şiirler kaleme aldığı gibi döneminin olaylarını da yakından takip etti. Âkiş ed-Damedî 18 Zilkade 1290'da (8 Ocak 1874) Ebûârîş'te vefat etti.

Âkiş, Arabistan'ın güneyinde XIII. (XIX.) yüzyılın ilim merkezlerinden Mihlâfüssüleymânî'de eser veren önemli âlimlerin başında gelmektedir. Dinî ilimlerde geniş bilgisi yanında kuvvetli bir hâfızaya ve muhakeme gücüne sahipti. Yemen'de çok erken dönemlerden itibaren mevcut olan mahallî tarih yazım geleneğini sürdürüp en önemli eserlerini bu alanda vermiştir. Çalışmalarında yazılı kaynakların yanı sıra şifâhî bilgilere de yer verdiği ve bölgede cereyan eden olayların bir kısmını bizzat müşahade ettiğinden eserleri Arabistan'ın yakın tarihi için önemli kaynakların başında gelir. Kitaplarına serpiştirdiği şiirleri, bu arada yazdığı kasideler onun edebî zevkini ve bilgisini ortaya koyduğu gibi iyi bir şair olduğunu da gösterir. Âkiş'in kitapları üzerinde çalışma yapan İsmâil el-Beşerî, onun yaşadığı bölgede hâkim olan Zeydîlik'ten etkilenmesine rağmen Şâfiî mezhebine mensup olduğunu söyler (*Hadâ'îku'z-zehr*, neşredenin girişi, s. 40). Hâlid b. Abdullah el-Kureyrî, *Menhecû 'Âkiş eq-Đamedî (1221-1290) fi't-tedvîni't-târîhi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1428/2007, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye).

Eserleri. 1. *'Ukûdü'd-dürer fi terâcîmi a'yânî'l-ğarnî's-ğâlis 'aşer*. XIII. (XIX.) yüzyılda Arabistan'da ve özellikle Mihlâfüssüleymânî'de yaşayan 265 âlimle bölgenin ileri gelenlerinin biyografilerinin toplandığı eser müellifin en hacimli çalışmasıdır. Âkiş, 1262'de (1845) başlayıp 1287'de (1870) tamamladığı eserinde dönemin

ulemâ ve âyanı hakkında kendi gözlemlerine de yer verir. Kitap ayrıca Mihlâfüssüleymânî'nin yanı sıra Yemen, Asîr, Necid, Hicaz, Irak, Sudan, Habeşistan ve Mağrib âlimleriyle ileri gelenlerine dair bilgi içerir. Yine bu çalışmasında müellif fikhî, kelâmî ve edebî tartışmalarla siyasî gelişmelerin yanında diğer eseri *Hadâ'îku'z-zehr*'de bulunmayan hocalarıyla ilgili bilgi aktarmıştır. Eserin İsmâil b. Muhammed el-Beşerî ile (Kahire 1418; Riyad 1429/2008) Abdülhamîd b. Sâlih Âl-i A'vec Sebr (San'a 1434/2013) tarafından gerçekleştirilen neşirleri vardır. 2. *ed-Dibâcû'l-Husrevânî fi aḥbârî a'yânî'l-Mihlâfî's-Süleymânî*. Önce, Şerif Hüseyin b. Ali b. Haydar'ın hayatını ve dönemini kapsayacak şekilde *ez-Zehbû'l-mesbûk fi sîreti seyyidî'l-mülûk* başlığıyla hazırlanmış (Muhammed Zebâre, I, 456, 532), daha sonra Şerif Hamûd b. Muhammed ile Şerif Ali b. Haydar dönemleri de eklenerek esere *ez-Zehbû'l-mesbûk fi men zahere fi'l-Mihlâfî's-Süleymânî mine'l-mülûk* adı verilmiştir. Ayrıca 1217-1271 (1802-1854) yıllarında Mihlâfüssüleymânî bölgesinin siyasal, sosyal ve bilimsel durumuyla medenî gelişmesinin ele alındığı, bölgenin âlimleri ve âyanın da ilâve edildiği esere yukarıdaki isim verilmiştir. İsmâil b. Muhammed el-Beşerî'nin, *A Critical Edition of Al-Dibaj Al-Khusruvânî fi Akhbâr A'yân Al-Mikhla'f Al-Sulaymânî by Al-Hasan b. Ahmad Akish (d. 1290/1874) with detailed introduction* başlığıyla doktora tezi olarak tahkik ettiği eser (Durham University, 1988) daha sonra yayımlanmıştır (Riyad 1424/2003). 3. *Hadâ'îku'z-zehr fi zikri'l-eşyâhi a'yânî'd-dehr*. Âkiş'in ders okuduğu ve sohbetlerine katıldığı Asîr, Mihlâfüssüleymânî, Zebîd, Hicaz, Yemen ulemâ ve meşâyihinin biyografilerine yer verdiği eserdir. Başta Mihlâfüssüleymânî olmak üzere kendisinin bulunduğu bölgelerdeki eğitim faaliyetleriyle öğretim metotları hakkında önemli bilgiler içeren eseri İsmâil b. Muhammed el-Bişrî tahkik ederek yayımlamıştır (Kahire 1413/1992). 4. *ed-Dürri's-semîn fi zikri'l-menâkıb ve'l-veḳâ'ic li-emîri'l-müslimîn Muhammed b. 'Â'iz*. Eserde 1273-1288 (1857-1872) yıllarında Asîr ve çevresinde hüküm süren Muhammed b. Âiz'in dönemi anlatılmaktadır. Müellifin ele aldığı olaylara aynı zamanda şahit olması esere ayrı bir değer katmaktadır (nşr. Abdullah b. Ali, Dimaşk 1398/1978). 5. *Fethu'l-mennân bi-tefsîri'l-Kur'an*. İsbâ b. Nasr ed-Düreybî eser üzerine, *el-Allâme el-Hasan 'Âkiş eq-Đamedî ve*

menhecühû fi't-tefsîr fi Fethî'l-mennân bi-tefsîri'l-Kur'ân adıyla, Fâtîha sûresinden Mâide sûresinin sonuna kadar olan bölümün tahkiki neşrini de içine alan bir doktora tezi hazırlamış (Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad 1422/2001), bu çalışma daha sonra basılmıştır (Riyad 1430/2009). Tefsirin En'âm sûresinden Ra'd sûresinin sonuna kadar Abdülazîz b. Muhammed es-Suheybânî (aynı üniversite, Riyad 1423/2002), İbrâhim sûresinden Nûr sûresinin sonuna kadar Muhammed b. Merşûd (aynı üniversite, Riyad 1424/2003), Zuhur sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar Vefâ bint Abdullah b. Abdülazîz (aynı üniversite, Riyad 1425/2004) tarafından doktora çalışması yapılmıştır. **6. Münâzaratü Ahmed b. İdrîs me'a fuḫâhâ'î 'Asîr** (nşr. Abdullah Ebû Dâhiş, Cidde 1407/1987). **7. Mecmû'û's-şîr**. Müellifin kendi düzenlediği divanıdır. Hasan en-Nuamî (Na'mî) bunun üzerine *el-Ḥasan b. Ahmed 'Âkiş ed-Ḍamedî: Ḥayâtühû şî'ruhû ve taḥkîku dîvânih* adıyla yüksek lisans çalışması yapmış (Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad 1417) ve bu çalışma yayımlanmıştır (baskı yeri yok, 2002). **8. Vücûbû kırâ'eti'l-Fâtîha 'ale'l-me'mûm** (nşr. Ali b. Muhammed Ebû Zeyd el-Hâzîmî, Riyad 1409/1988). **9. Keşfü's-sitâre 'an vücûhi'l-aḳvâli'l-muḥtâre fi nazmi me'âni'l-isti'âre** (nşr. Ali b. Muhammed Ebû Zeyd el-Hâzîmî, Riyad 1419/1998).

Âkiş ed-Ḍamedî, hocası Şevkânî'nin en önemli fıkıh çalışması kabul edilen *es-Seylû'l-cerrârû'l-mütedeffik 'alâ ḥadâ'îki'l-Ezhâr* adlı eserini *Nüzhetü'l-ebşâr mine's-Seylû'l-cerrâr* adıyla ihtisar etmiş, diğer bir hocası olan Beytülfaḳîh kadısı Abdurrahman b. Ahmed el-Behkelî'nin 1215-1225 (1800-1810) yıllarını içine alan *Nefḥu'l-ûd* adlı eserine de 1226-1233/1811-1818 yıllarını ihtiva eden *Nefḥu'l-ûd fi eyyâmi's-Şerîf Ḥamûd* adıyla bir zeyil yazmıştır (nşr. Muhammed b. Ahmed el-Ukaylî, Riyad 1402/1982; Fuâd Abdülvehhâb eş-Şâmî, San'a 1425/2004, *Târîhu'l-Mihlâfi's-Süleymânî* içinde). Ayrıca İbn Hişâm en-Nahvî'nin *el-Kavâ'idü's-şuḡrâ'sını İnsikâbû's-seḥâb 'alâ riyâdi'l-aḥbâb Nazmû kavâ'idü'l-irâb* ismiyle şerhetmiştir (nşr. Muhammed b. Muhsin İbrâhim Dîbâcî, *Âlemü'l-kütüb*, XVI/2 [Riyad 1995], s. 136-144).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan b. Ahmed Âkiş, *Ḥadâ'îku'z-zehr fi zikri'l-eşyâhi a'yânî'd-dehr* (nşr. İsmâil b. Muhammed el-Bişrî), Kahire 1413/1992, neşredenin girişi, s. 27-44; a.mlf., *ed-Dibâcû'l-Husrevânî fi*

aḥbâri a'yânî'l-Mihlâfi's-Süleymânî (nşr. İsmâil b. Muhammed el-Bişrî), Riyad 1424/2003, neşredenin girişi, s. 9-16; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdiru târîhi'l-Yemen fi'l-âşri'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 302-303; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 183; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 511; İsmâil b. Ali el-Ekva', *Hicrû'l-ilm ve me'âkilüh fi'l-Yemen*, Beyrut 1416/1995, III, 1233-1234; Muhammed Zebâre, *Neylû'l-vaḫar min terâcimi ricâli'l-Yemen fi'l-karni's-sâliş 'aşer* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1419/1998, I, 48, 105, 109, 171, 245, 257, 310-311, 344, 450-456, 466, 532; II, 418; İbrâhim el-Hakemî, “el-Ḥasan b. Ahmed 'Âkiş (1219-1290)”, <http://www.alhkm.com/vb/showthread.php?t=752> (22.12.2014); Hâlid b. Abdullah el-Küreyrî, “'Âkiş ed-Ḍamedî ve cühûdühû fi't-tedvîni't-târîhi”, <http://www.al-amir.info/in/articles.php?action=show&id=603> (22.12.2014).

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

AKOVALİZÂDE AHMED HÂTEM

(ö. 1168/1755)

Şair ve mutasavvîf.

Doğum yeri bugün Sancak bölgesi sınırları içinde yer alan Yenipazar (Novi Pazar) şehrine bağlı Akova'dır. Babası Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler yapmış, 1171'de (1757) Rusya'ya sefir olarak tayin edilmiş ve bir sefâretnâme kaleme almış olan şair Akovalı Şehdî Osman Efendi'dir. Ahmed Hâtem, ilk öğrenimini tamamladıktan sonra 1115'te (1703) İstanbul'a gitti, Yedikuleli Hâşimzâde Abdullah Efendi'den sülûs ve nesih hatlarından icâzet aldı. Mehmed Emin Tokadî'nin Şehzade Mehmed Camii'ndeki derslerine devam etti. Ardından Tokadî'nin delâletiyeli Mekte'ye giderek dönemin Nakşibendî-Müceddidiye büyükerinden, Yekdest-i Mekki diye bilinen Ahmed Cüryânî'ye (ö. 1119/1707) intisap etti. Hocasından irşad için icâzet almasının ardından Kahire'ye geçti, burada on yıl kadar fennî ilimler tahsil etti. Daha sonra bir süre Keşan ve Turhal'da memurluk yaptı. Hayatının son döneminde Yenişehir-i Fener'e (Yunanistan-Yenişehir) gidip irşadla ve ders vermekle meşgul oldu. 27 Rebülâhir 1168 (10 Şubat 1755) tarihinde burada vefat etti. Divan şairi Yenişehirli (Mora) Mehmed Emîn Belîğ onun öğrencilerindedir.

Akovalizâde Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmış, farklı alanlarda eserler vermiş, aynı zamanda dönemin tasavvuf hayatında etkili olmuştur. Onun şiirlerinin dönemin diğer şairlerinde de görüldüğü gibi XVII. yüzyıl Türk şiirine hâkim olan, anlam ve hayal derinliği, içe dönük ıstırap hissi, abartı, tezat, yeni kelime ve

mazmunlar, tasavvufî tema gibi özellikleriyle öne çıkmış bir şiir tarzı olan sebki Hindî akımının temsilcilerinden Nâbî ve Nedîm-i Kadîm'in etkisini görmek mümkündür. Ahmed Hâtem ayrıca halk inançları, halk âdetleri, gelenek ve görenekleriyle ilgili unsurları atasözleri ve deyimlerle harmanlayarak şiirlerinde kullanmıştır. Bazı şiirlerinde dönemin toplumsal olumsuzluklarını eleştirmiş, bu amaçla irsâl-i mesel sanatına çokça başvurmuş, kendisi de özlü sözler söylemiştir. Divanında tarih kıtaları, gazel kasideleri ve muammalar da vardır. Şiirlerinde dinî ve tasavvufî mazmunlara fazlaca yer vermiştir. Ahmed Hâtem dil, edebiyat, dinî ilimler ve matematik alanlarında da eserler kaleme almıştır. İbnü'l-Hâim'in matematiğe dair *el-Lüma'*ına şerh yazması kendisinin çok yönlü bir âlim olduğunu göstermektedir. Ayrıca güçlü bir müzik kültürüne sahiptir. Divanında müzik usul ve makamlarından bahseden bir kasidesi, müzik terimleriyle ilgili bir gazeli, bağımsız beyit ve kıtaları, üç de şarkısı vardır.

Eserleri. 1. Divan. Ahmed Hâtem'in Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri bir divanda toplanmıştır (İstanbul 1284). Türkçe divanında on altı kaside, kırk dört tarih, 127 gazel, bir müstezad, üç şarkı, iki muhammes, yedi kıta, bir lugaz, altmış yedi muamma ve yirmi iki müfred bulunmaktadır. Divanda ayrıca yaklaşık 300 beyitten oluşan dinî ve ahlâkî temalarda Arapça şiir parçaları mevcuttur. Farsça beyit sayısı ise 355'tir. Divanın Türkçe şiirler bölümü üzerine Mehmet Celal Varışoğlu yüksek lisans çalışması yapmıştır (bk. bibl.), Farsça bölümü de Almanya'da Sabaheta Gaçanın tarafından yayımlanmıştır (*The Persian Divan by Ahmed Khatem Akovalizade*, Frankfurt 2011). **2. Şerḥu'l-Lüma'** (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 166). İbnü'l-Hâim'in *el-Lüma' fi'l-ḥisâb* adlı eserinin şerhi olup Akovalizâde bu şerhi *el-Lüma'*ı okuturken öğrencilerinin isteği üzerine kaleme almıştır. **3. Şerḥ-i Tuḥfe-i Şâhidî** (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1918; Lâleli, nr. 3562). İbrâhim Şâhidî'nin Farsça-Türkçe manzum lugatının şerhidir. Eserde kelimeler ve kalıp halindeki ifadeler açıklanmakta, dil konularına dair bilgi verilmektedir. **4. Şerḥ-i Tuḥfe-i Vehbî** (Köprülü Ktp., M. Âsım Bey, nr. 684). Sünbülzâde Vehbî'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğünün şerhidir. **5. Kaşidetü'l-Ḥâdim Benî Âdem** (DTCF Ktp., Mustafa Çon, nr. 97-01, 97-02). **6. Şerḥu'l-Bedri'r-Reşid fi elfâzi'l-küfr.** Muhammed b. İsmâil b. Mahmûd er-Reşid'e ait risâlenin